Ali COŞKUN (*)

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK, ÇOĞULCULUK VE DİNSEL ÇEŞİTLİLİK LİTERATÜRÜ

Giriş

Bu çalışmada çokkültürlülük, çoğulculuk ve dinsel çeşitliliğe bir girişin ardından, Muhammed Legenhausen'in *İslam and Religious Pluralism* kitabının kısa bir tanıtımı yapılacak ve son olarak ilgili literatürden bahsedilecektir.

Dinlerin çokluğu, çeşitliliği ve farklılığı problemi günümüz dünyasında özel bir bilinç haline gelse de aslında çok eski bir problemdir. Yine çok eski dönemlerde başlayan küreselleşme sürecinin günümüzde hız kazanmasıyla bu bilinç de hızlanma, artış ve yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu problemin önemini artıran süreç, esasen sosyolojik ve antropolojik bir süreç olan çok kültürlülük, çoğul, farklı ve çeşitli kültürlülük sürecidir. Dünyamız her zamankinden daha çok kültürel çoğulculuğa doğru evirilmektedir. Gerek kültürel gerekse dinsel çoğulculuk çok kültürlülüğün doğal bir sonucu olarak gözükmektedir. Problem; Din Sosyolojisi, Din Antropolojisi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi ve Dinler Tarihinde dinler ve kültürler arası ilişkiler, Din Felsefesinde ise dinlerin çeşitliliği ve çokluğu başlığı altında incelenmektedir. Hatta son dönem Din Felsefesi literatüründe ilişki tarzlarından ve bakış açılarından bir tanesi olmasına rağmen sorun, dini çoğulculuk başlığı altında incelenmeye doğru bir kayış yaşamıştır. Problemi tam olarak anlayabilmek için dinlerin yapı, öğretisi ve tarihleri hakkında derin bir bilgiye sahip olmak gerekmektedir ve külli bir bakışla yüksek bir ilim anlayışı geliştirmek kaçınılmaz olmaktadır.

Soruna ilişkin ortaya çıkan başlıca din felsefesi bakış açıları üç grupta toplanmaktadır: Dışlayıcılık, Kapsayıcılık ve Çoğulculuk. Dışlayıcılık için, exclusivism, absolutizm/ dini mutlakçılık, tekelcilik/monopolizm, fanatizm/bağnazlık, inhisarcılık, müsamahasızlık/intolarantism, vb. kavramlar da kullanılmakta ve ilerleyen aşamalarında birer sonuç bakış açıları veya süreçler olarak dini rekabet, çatışma, fundamentalizm/extremizm/köktendincilik ve dini radikalizm, belki birde yayımlacılık ve misyonerlik faaliyetleri ortaya çıkmaktadır. Kapsayıcılık için, inclusivism, teşmilcilik, izafiyetçilik gibi kavramlar kullanılmakta, Çoğulculuk içinse pluralism, hoşgörölülük, tahammül karlık, saygılılık, uzlaşmacılık, ılımlılık, vb adlandırmalar kullanılmakta sonuçta ekümenizm ve diyalog süreçleri doğmaktadır. Bu her üç ilişki tipinde de ortak sorunsalı; dinlerin kurtarıcılık, hakikati temsilcilik, doğruluk, özgürleştiricilik ve bir arada yaşayabilirlik gibi iddiaları oluşturmaktadır. Bu iddialar karşısında dışlayıcı tutum; söz konusu iddiaları inhisarına alırken, kapsayıcı tutum dışlayıcılık ve çoğulculuk arasında bir konumda yer alarak söz konusu iddiaları izafileştirmekte ve çoğulcu tutum ise her dinin eşit derecede benzer iddiaları karşıladığına inanmaktadır.

Her üç tutum da dünya dinlerinin öğretilerinde, yorumlarında ve tarihlerinde bir şekilde bulunmakta, dinler doğuş ve inşa dönemlerinde ve inananlarının bağlılığını sürdürme ve artırma süreçlerinde daha çok inhisarcı, çok kültürlü ve birlikte yaşamayı arama süreçlerinde ise daha çok kapsayıcı ve çoğulcu olabilmekteler. Günümüz din felsefesinde dini çoğulculuğun şampiyonluğunu John Hick üslenmiş durumdadır. Bu arada dinler arası çoğulculuğa dini çoğulculuk, dinler içindeki çoğulculuğa da dinde çoğulculuk dendiğini belirtelim. Bir din içi inhisarcılık tartışması örneği olarak İslam mezheplerinin Fırka-i Naciye tartışmalarını hatırlamak yeterlidir. Bu konuda son yıllarda Türkçemizde dikkat çekici bir literatür oluşmuş bulunuyor. 1980'li yıllarda adı konmamış bir polemik, cennet tekelciliği bağlamında Süleyman Ateş ve Talat Koçyiğit arasında cereyan etmişti. Doksanlı ve iki binli yıllarda değişik bilim dallarından çok sayıda uzman tartışmaya dahil oldu. Çeviri veya telif, makale ve kitap isimleri listeyi uzatacağı ve tüketemeyeceği için sırf isim zikretmek gerekirse; din sosyologlarından Ünver Günay ve Yümni Sezen'in; din eğitimcilerinden Beyza Bilgin ve Recep Kaymakcan'ın; din felsefecilerinden Adnan Aslan, Cafer Sadık Yaran, Rahim Acar, Ruhattin Yazoglu ve Recep Kılıç'ın ve dinler tarihçilerinden de Mahmut Aydın'ın konuya ilişkin yayınları bulunmaktadır.

Muhammed Legenhausen'in *İslam and Religious Pluralism* Başlıklı Eseri

Biraz ayrıntılı bilgi vereceğimiz Muhammed Legenhausen'in kitabı, *Islam and Religious Pluralism*, London: al-Hoda, 1999, I-X-185s İngilizce literatüre İslam'ın

bakış açısını sunması bakımından önemli bir katkı gibi gözüküyor. Kitap esas itibarıyla bir Giriş ve İki Bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, Liberalizm ve Çoğulculuk başlığını taşımakta olup politik liberalizm ve dini liberalizmin veya liberal Protestanlığın nasıl dini çoğulculuğa yol açtığını ele alarak konunun tarihçesine değinmektedir. Bu kapsamda yazar; Batı'da özellikle 'bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler' düsturuyla hareket eden politik liberallerden ve Aydınlanma döneminin deist Tanrı ve doğal din anlayışlarından etkilenen liberal Protestan ilâhiyatçı ve filozofların etkisiyle XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca ortaya çıkan aşırı Sübjektivizmin, dini tamamen ferdî bir olaymış gibi anlama eğilimini doğurduğundan bahsetmektedir. Her iki politik ve dini liberal çevrenin; modernite ve bilindiğinden ve sanıldığından çok daha erken bir dönemde başlayan küreselleşme ve sekülerleşme sürecinde dinlerin barış içinde bir arada yaşamaları ve dini çoğulculuk adına ve onların sosyal öğretilerini ve normlarını birer engel olmaktan çıkarıp bireysel, kişisel ve psikolojik bir özde/çekirdekte buluşmak adına, dinlerin deruni mistik boyutlarına, Hakikat anlayışlarına ve dini tecrübeğe vurgu yaptıklarından söz edilmektedir (7-31). John Hick'in dini çoğulculuğuna geniş bir yer ayıran (31-91) yazar, önce onun görüşlerini serimlemekte ve daha sonra onu bir "indirgemeci dini çoğulculuk" olarak niteleyerek Müslümanların buna karşı dikkatli olmalarını ve böyle bir çoğulculuğu reddetmelerini gerektiğini vurgulamaktadır. Tabî ki İslam'ın bu konudaki görüşünün "indirgemeci olmayan bir dini çoğulculuk" olduğunu vurgulamaktadır. Yazar böyle bir çoğulculuğun İslam tarih, kültür ve toplumlarına yabancı olmadığına örnekler verseydi daha iyi olurdu. Zira tarihte *Pax İslamica* ve *Pax Ottomana*'nın hâkim olduğu dönemlerde; Kudüs, İstanbul, Saraybosna ve Gırnata'nın (Endülüs İspanya'sının) barış ve adalet içerisinde birer uzun dini çoğulculuk dönemleri yaşadığı vurgulanmalıdır. Buralarda İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik uzun süre birlikte yaşayabilmişlerdir. Yazar daha sonra dinlerin önemli farklılığını izafileştirmesinden dolayı kapsayıcılığın da reddedilmesi gerektiğini öne sürer.

Kitabın İkinci Bölümü, "İslam'ın İndirgemeci-Olmayan Dini Çoğulculuğu" başlığını taşımakta olup İndirgemeci olan dini çoğulculuğu Sufilerin nasıl reddettiğini açıklamaktadır. John Hick tarafından alıntılanan Mevlana'nın dinlerin çeşitliliğine dair söylediği "İambalar çeşitli fakat ışık aynı" sözünün çarpıtıldığını belirten yazar, dinlerin bâtınen aynı olsa da zahiren farklılaştığını, aynı Tasavvuf sisteminde 'şeriatsız tarikatın' kabul edilmediğini de söylemek gerektiğini ilave eder. Daha sonra F. Schoun gibi dinlerin aşkın birliğini savunan Gelenekçilerin Ezeli Hikmet veya 'Perennial Philosophy' görüşlerinin de Dinler İçindeki Kültürel Çeşitliliği ve Kültürler İçindeki Dini Çeşitliliği vurgulamasından dolayı indirgemeci dini çoğulculuğa geçit vermeyeceğinden bahsetmektedir. Zira buradan dinlerin kültürel göreceliliği çıkmamaktadır. Bu kısmı büyük ölçüde Türk Din Felsefecisi ve arkadaşım Adnan Aslan'ın bir makalesi ve doktora tezine dayan-

diran yazar Schoun ve S. H. Nasr'ın Ezeli Hikmet anlayışlarının dini çeşitliliği izah etmede başarılı olsa da dini çoğulculuk sorununa bakışlarının sorunlu olduğuna değinmektedir. Bu bölümün ilerleyen başlıkları Müslüman Filozof ve Kelamcılarının da, İslam'ın ilahi vahyin en zirve noktasını oluşturduğuna ilişkin görüşlerinden dolayı indirgemeci dini çoğulculuğa geçit vermediklerinden bahseder. Esasen kelamcılarının gerek bir müslümanı gerekse bir başka dinden olan kişileri tekfir etme ve zındık sayma kriterlerine temas eden bölümün son başlığının ele aldığı konu gerçekten heyecan verici. Bu kısımları okurken aklıma hep İmamı Gazali'nin Türkçeye *İslam'da Müsamaha* diye çevrilen *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zenadika* kitabındaki kriterler gelmiştir. Dolayısıyla Gazali'nin birçok konuda olduğu gibi bu konuda da kalem oynattığını ve öncülük ettiğini hatırlamak gerekir. Gazali'nin bu kitabı daha çok dinde çoğulculuk problemine odaklanmış bulunuyor.

Kısaca kitap konusuyla ilgili özgün bir çalışma olup önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kitabın içeriğinden Türk okuyucusu da haberdar olmalı. Bu yüzden akademik branşı ve kariyeri ne olursa olsun bir yüksek himmet sahibinin bu kitabı çevirmesi gerektiği kanaatindeyim.

Çokkültürlülük, Çoğulculuk ve Dinsel Çeşitlilik Literatürü

- Adnan Aslan, *Dini Çoğulculuk, Ateizm ve Geleneksel Ekol*, İstanbul: İSAM Yayınları
- Adnan Aslan, *Dinler ve Hakikat- J. Hick ve S. H. Nasr'ın Felsefesinde Dini Çoğulculuk*- İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ahmet Bostancı, Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri -
- Ali Coşkun, *Küreselleşme, Çokkültürlülük ve İslam*, İstanbul: Rağbet Yay., 2012.
- Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori*, çev. Bilge Tanrıseven, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.,
- Cafer Sadık Yaran, *İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve Bira-rada Yaşama Sorunu*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Cemal Özel, *Türkiye'de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE.; 2012.
- Charles Tylor, *Çokkültürlülük: Tanınma Politikası*, ed. Cem Akaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Gerd Baumann, *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, çev. Işıl Demirakin, Ankara: Dost Yayıncılık, 2006.

- Hanifi Özcan, *Maturidi'de Dini Çoğulculuk*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1995.
- Hüseyin Yılmaz, *Ezeli Hikmet ve Dinler*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Jacques Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*, çev. Fuat Aydın, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- John Hick, *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Eleştirel Diyaloğlar*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, İstanbul: Ayışığı Yay.
- Lütfü Ülver, *Peter L. Berger ve Rodney Stark'ın Din Kuramlarında Dinsel Çoğulculuk Anlayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.
- Mahmut Aydın, *Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları: Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul: İletişim Yay., 2009.
- Muhammed Legenhausen, *Islam and Religious Pluralism*, London: al-Hoda, 1999, I-X-185s.
- Nurullah Altaş, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Ank.: Nobel yay, 2003.
- Nurullah Koltas, *Geleneksel Ekol ve İslam*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rahim Acar, *Dini Çoğulculuk: İdealler ve Gerçekler*, Ankara: Elis Yayınları, 2007.
- Ramazan Yazçıçek, *Anonim Din Anlayışı ve Dinsel Çoğulculuk*-
- Remziye Yılmaz, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Ank.: Sinemis Yay, 2005.
- Ruhattin Yazoğlu-Hüsnü Aydeniz, *Dini Çoğulculuk: John Hick'in Düşünceleri Etrafında Tartışmalar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Ruhattin Yazoğlu, *Dini Çoğulculuk Sorunu: John Hick Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- William Chittic, *Hayal Âlemleri- İbn Arabi ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, Çev. Serkan Özburun, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Notlar

- (*) Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
E-posta: alicoskun64@hotmail.com